

Studia Bezpieczeństwa Narodowego
Zeszyt 21 (2021)
ISSN 1508-5430, s. 65-80
DOI: 10.37055/sbn/146371

National Security Studies
Volume 21 (2021)
ISSN 1508-5430, pp. 65-80
DOI: 10.37055/sbn/146371

Instytut Bezpieczeństwa i Obronności
Wydział Bezpieczeństwa, Logistyki i Zarządzania
Wojskowa Akademia Techniczna
w Warszawie

Institute of Security and Defense
Faculty of Security, Logistics and Management
Military University of Technology
in Warsaw

EDUKACJA NA RZECZ BEZPIECZEŃSTWA W SZKOŁACH PONADPODSTAWOWYCH W ROKU 1989 I 2021. ANALIZA PORÓWNAWCZA

EDUCATION FOR SECURITY IN SUB-PRIMARY SCHOOLS IN 1989 AND 2021. COMPARATIVE ANALYSIS

dr hab. Ilona Urych, prof. ASzWoj

<https://orcid.org/0000-0003-4868-9460>
Akademia Sztuki Wojennej

dr Marlena Zadorożna

<https://orcid.org/0000-0003-3517-5831>
Akademia Sztuki Wojennej

Abstrakt. Celem artykułu jest wskazanie przeobrażeń w realizacji treści z zakresu bezpieczeństwa w szkołach ponadpodstawowych. Sytuacja problemowa rozpatrywana została w kategorii poznawczej, stąd też zastosowano teoretyczne metody badań, jak: analiza, synteza, wnioskowanie i abstrahowanie. Analizie poddano współcześnie realizowany program tego przedmiotu z programem wprowadzonym w roku szkolnym 1989/90. Przeprowadzone wyniki badań dowodzą, że na przestrzeni dekad edukacja stricte obronna sukcesywnie ustąpiła miejsca edukacji na rzecz szeroko rozumianego bezpieczeństwa, powodując poszerzenie perspektywy poznawczej. Owa zależność pozwoliła na wnioskowanie, że w prakseologicznym projektowaniu procesów edukacji w zakresie bezpieczeństwa, determinując organizację, formy i warunki realizacji zajęć. Tym samym zawarte w 1989 roku treści dotyczące projektowania procesu edukacji na rzecz bezpieczeństwa pojawiają się także współcześnie. Mimo upływu lat, wciąż wydają się one aktualne i potrzebne.

Słowa kluczowe: edukacja dla bezpieczeństwa, edukacja obronna, przysposobienie obronne bezpieczeństwo, edukacja, treści programowe

Abstract. The aim of the article is to show the transformations in the implementation of safety content in secondary schools. The problem situation was considered in the cognitive category, hence the theoretical research methods such as analysis, synthesis, inference and abstraction were used. The curriculum of this subject currently implemented with the program introduced in the school year 1989/90 was analyzed. The research results show that over the decades, strictly defensive education has gradually given way to education in favor of

broadly understood security, resulting in the broadening of the cognitive perspective. This dependence allowed us to conclude that in the praxeological design of safety education processes, it determines the organization, forms and conditions of the classes. Thus, the content on designing the process of education for safety, contained in 1989, also appears today. Despite the passage of time, they still seem to be up-to-date and needed.

Keywords: security education, defense education, defense training, education, program content

Wprowadzenie

Jedną z konsekwencji reorientacji w pojmowaniu kategorii bezpieczeństwa są zmiany w zakresie konstruowania procesu edukacyjnego, które znamionuje przejście od edukacji stricte obronnej do edukacji na rzecz szeroko rozumianego bezpieczeństwa (Zadorożna, 2018, s. 94). W państwach demokratycznych świadome, wyedukowane społeczeństwo powinno stać się gwarantem podejmowania właściwych decyzji politycznych, zwłaszcza decyzji o długodystansowym, strategicznym charakterze. W tym kontekście popularyzowanie w społeczeństwie czy wśród instytucji wiedzy o bezpieczeństwie, w tym także świadomości dotyczącej zagrożeń, stanowi ważny element realnego wzmacniania bezpieczeństwa państwa (Edukacja, 30.11.2021). O potencjale edukacji na rzecz bezpieczeństwa świadczy także szereg działań podejmowanych w celu zwiększenia liczebności Wojska Polskiego, które istotnie odzwierciedlają wzrost zainteresowania młodzieży sprawami obronności, obnażając tym samym jej proobronny zapał. Przykładem jest kampania „Zostań Żołnierzem RP”, z jaką – według badań przeprowadzonych w połowie 2019 r. przez Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej – zetknęła się co szósta osoba cywilna w Polsce. Pozytywny odbiór społeczny stworzył podwaliny pod sformowanie w styczniu 2020 r. Biura do spraw Programu „Zostań Żołnierzem Rzeczypospolitej”, którego działalność miała skoncentrować się na optymalizacji procesu rekrutacji w Siłach Zbrojnych RP, koordynowaniu programu promującego służbę w Wojsku Polskim oraz szkoleniu kandydatów-ochotników z organizacji proobronnych i klas wojskowych czy „Legii Akademickiej” (Kurzejewski, 2021, s. 10). Założono, że zapoznanie młodych ludzi z atrakcyjną perspektywą rozwoju zawodowego i osobistego w Wojsku Polskim będzie sprzyjało zwiększeniu jego liczebności – liczebności we wszystkich rodzajach sił zbrojnych, w służbie zawodowej, rezerwie oraz wszystkich korpusach osobowych. Edukacja i popularyzacja wiedzy o bezpieczeństwie czy działających na jego rzecz formacjach staje się w tym kontekście metodą wzmacniania bezpieczeństwa narodowego. W konsekwencji proces dydaktyczno-wychowawczy podlega ewolucji determinowanej charakterem bieżących wyzwań i zagrożeń.

Z zarysowaną sytuacją problemową wiąże się ogólny problem badawczy, który ujęto w formie pytania o następującej treści: Jak ewoluowały warunki i sposób realizacji treści z zakresu bezpieczeństwa w szkołach ponadpodstawowych? Celem niniejszego artykułu jest zatem wskazanie przeobrażeń w realizacji treści z zakresu bezpieczeństwa we wspomnianych szkołach. Z uwagi na ograniczone ramy niniejszego opracowania skoncentrowano się na porównaniu programu realizowanego

obecnie z programem wprowadzonym w roku szkolnym 1989/90. Założono, że na przestrzeni dekad edukacja stricte obronna sukcesywnie ustąpiła miejsca edukacji na rzecz szeroko rozumianego bezpieczeństwa, dając tym samym asumpt do poszerzenia perspektywy poznawczej o kolejne wątki. Owa zależność odzwierciedla się w prakseologicznym projektowaniu procesów edukacji w zakresie bezpieczeństwa, determinując organizację, formy i warunki realizacji zajęć.

Szkoły ponadpodstawowe w systemie oświaty w roku 1989 i 2021

W roku szkolnym 1989/90 w szkołach ponadpodstawowych, tj. w zasadniczej szkole zawodowej, liceum ogólnokształcącym, technikum i liceum zawodowym, a także technikum na podbudowie zasadniczej szkoły zawodowej, wprowadzone zostały nowe programy nauczania przysposobienia obronnego. Reorientację w organizacji kształcenia i wychowania tłumaczono szeregiem doraźnych zmian w programach nauczania, jakie wdrażano od 1987 roku. W aktach normatywnych sugerowano szersze wykorzystywanie możliwości indywidualnego doboru treści kształcenia przez nauczycieli czy komisje przedmiotowe rad pedagogicznych, aby eliminować zbędną wiedzę faktograficzną oraz tę o charakterze uzupełniającym, pomocniczym, zaś czas uzyskany w wyniku redukcji treści przeznaczać na utrwalanie podstawowych treści kształcenia (Dz.Urz.MEN.1989.2.12, II, ust. 1-2). „Zjawisko przeciążenia uczniów obowiązkową nauką jest wielorako uwarunkowane. Można je eliminować zarówno przez redukcję treści programowych, jak właściwe przygotowanie nauczycieli do lekcji i unowocześnianie metod nauczania, lepszą organizację procesu dydaktyczno-wychowawczego, podnoszenie kompetencji pedagogicznych i przedmiotowych nauczycieli oraz poprawę warunków pracy szkół” (MEN, 1988) (sic!) – wyjaśniano.

Oczekiwano, że dyrekcje szkół i rady pedagogiczne zatroszczą się o efektywne wykorzystywanie czasu lekcyjnego na osiągnięcie celów edukacyjnych. Działalność dydaktyczno-wychowawczą w zakresie bezpieczeństwa ukierunkowano na kształtowanie korzystnych („pozytywnych”) dla obronności kraju postaw obywatelskich, przygotowanie do samodzielnego wykonywania określonych zadań obrony cywilnej, jak również pozyskanie spośród uczniów przyszłych kandydatów do wojskowych szkół zawodowych. W szkołach średnich celem było ponadto przygotowanie wychowanków do wykonywania podstawowych zadań w formacjach obrony cywilnej (MEN, 1989). Zatwierdzone przez ministra edukacji narodowej treści programowe – przeznaczone do realizacji od roku szkolnego 1989/90 – przygotowywano w oparciu o dyskusję prowadzoną w środowisku naukowym i oświatowym, zaś ostateczny kształt nadano im w Instytucie Programów Szkolnych, zlikwidowanym rok później (Dz.Urz.MEN.1990.5.30.). Przysposobienie obronne w szkołach ponadpodstawowych miało stanowić kontynuację nauczania tego przedmiotu w ramach szkoły podstawowej i traktowano je jako integralną część procesu dydaktyczno-wychowawczego szkoły.

Obecnie do kategorii szkół ponadpodstawowych należą: czteroletnie liceum ogólnokształcące, pięcioletnie technikum, trzyletnia branżowa szkoła I stopnia, trzyletnia szkoła specjalna przysposabiająca do pracy, dwuletnia branżowa szkoła II stopnia, szkoła policealna dla osób posiadających wykształcenie średnie lub wykształcenie średnie branżowe, o okresie nauczania nie dłuższym niż 2,5 roku (Dz.U. z 2021 r., poz. 1082, art. 18, ust. 1, pkt. 2). Treści programowe opracowane w 1989 roku zestawione zostaną z podstawą programową kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, określonej w rozporządzeniu ministra edukacji narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku (Dz.U. 2018 poz. 467). Należy zauważyć, że realizowany w 1989 roku przedmiot przysposobienie obronne usunięto ze szkół we wrześniu 2012 roku, zastępując go przedmiotem edukacja dla bezpieczeństwa. Oczekiwano, że nowa perspektywa pozwoli przygotować uczniów do właściwego zachowania i odpowiednich reakcji w sytuacjach trudnych, stwarzających zagrożenie. Szczególna uwaga miała być skierowana na kształcenie umiejętności praktycznych, powtarzanych możliwie często, zwłaszcza przy nauce pierwszej pomocy (Urych, 2019b, s. 50-57).

Umiejętność udzielania pierwszej pomocy oraz edukację zdrowotną uznano zresztą za najważniejsze zagadnienia realizowane w ramach edukacji dla bezpieczeństwa. Przemawiało za tym największe prawdopodobieństwo wykorzystania ich w życiu codziennym. „Za szczególnie ważne w tym zakresie należy uznać właściwe postępowanie z osobami, u których wystąpiło nagłe zatrzymanie krążenia. Podjęcie akcji ratunkowej przez świadka zdarzenia, prowadzenie jej do czasu przyjazdu karetki pogotowia jest w stanie uratować życie, natomiast zaniechanie działania w nieuchronny sposób prowadzi do śmierci chorego” (Dz.U. 2018 poz. 467) – wyjaśniano.

Treści programowe z zakresu bezpieczeństwa w roku 1989

Realizacja treści programowych przeznaczonych do realizacji od roku szkolnego 1989/90 miała służyć przyswojeniu przez uczniów ogólnej wiedzy (dotyczącej m.in. przygotowań obronnych społeczeństwa, charakteru ewentualnej wojny oraz udzielania pierwszej pomocy), opanowaniu podstawowych umiejętności (jak choćby orientowanie się w terenie, wykonywanie prostych pomiarów, posługiwanie się technicznymi środkami łączności, oddawanie celnego strzału z karabinka sportowego bądź reagowanie na ogłoszenie sygnałów powszechnego ostrzegania) oraz pogłębianiu postaw społecznych (m.in. patriotycznych, obronnych, poczucia współodpowiedzialności za bezpieczeństwo ojczyzny, przestrzegania dyscypliny osobistej i społecznej). Mając na uwadze tak określone kierunki działań dydaktyczno-wychowawczych, opracowano wspomniany program przysposobienia obronnego dla szkół ponadpodstawowych (MEN, 1989). Na I roku nauczania (1

godzina tygodniowo) w skład treści kształcenia i wychowania weszły następujące działy: podstawy wychowania obronnego, dział ogólnobronny, obrona cywilna.

W ramach pierwszego z nich przewidziano nauczanie tradycji przysposobienia obronnego oraz podstawowych założeń systemu obronnego. Uczniów starano się zaznajomić z poglądami myślicieli polskich o sposobieniu młodzieży do obrony ojczyzny czy tradycjami przysposobienia wojskowego młodzieży z okresu walk o niepodległość Polski. Omawiano zagadnienia związane z przysposobieniem wojskowym i obronnym, m.in. system przysposobienia wojskowego młodzieży z okresu II Rzeczypospolitej Polskiej oraz walk z okupacją hitlerowską. Realizując tematy dotyczące systemu obronnego państwa, koncentrowano się na jego elementach i zadaniach, a Wojsko Polskie rozpatrywano jako ogniwo Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego.

Treści zawarte w dziale ogólnobronnym obejmowały natomiast wiedzę o wojsku, elementach dyscypliny w działaniu zespołowym, strzelectwie sportowym i terenoznawstwie. Od uczniów wymagano przyswojenia ogólnych wiadomości o siłach zbrojnych – ich roli w systemie obronnym kraju, rodzajach wojsk i służb. Zapoznawano ich z rolą dyscypliny i porządku prawnego w życiu społecznym oraz znaczeniem regulaminów w wojsku, wykorzystując w tym celu m.in. regulaminy szkolne i uczniowskie. Wśród realizowanych tematów znalazły się zasady zależności służbowej, których uczono się w oparciu o relacje przełożonych i podwładnych w szkole oraz ich prawa i obowiązki, postępowanie w trakcie wykonywania zadań i poleceń. Uczniów zaznajamiano z wykonywaniem zbiórek, uwzględniając rodzaje szyków, postawę zasadniczą i swobodną, równanie, krycie i odliczanie czy zwroty w miejscu, a także z zasadami marszu i zatrzymywania, kierując uwagę m.in. na zbiórkę w szyku rozwiniętym i przejście w szyk marszowy, rozpoczęcie marszu, zmianę jego kierunku bądź zatrzymywanie się. W zakresie strzelectwa sportowego na lekcjach wyjaśniano m.in. zasady bezpiecznego posługiwania się bronią, jej czyszczenia i konserwacji, ogólną budowę. W ramach treści programowych ujęto także wiedzę o zjawisku strzału, torze pocisku, punkcie celowania i innych podstawowych zasadach strzelania. Uczniów przygotowywano do strzelania z karabinka sportowego, uwzględniając choćby zasady zachowania się na strzelnicy czy przyjmowanie postaw strzeleckich. Na lekcjach z terenoznawstwa młodzież wykonywała natomiast najprostsze pomiary w terenie. W ocenie odległości stosowano pomiar krokami i za pomocą linijki, zaś wysokość przedmiotów wyznaczano przy użyciu lornetki i środków podręcznych. Uczniów nauczano ponadto określania szerokości rzeki czy przeszkody terenowej.

Tymczasem trzeci dział – obrona cywilna – obejmował m.in. wiedzę o środkach rażenia, o broni konwencjonalnej, jej rodzajach, przeznaczeniu i możliwościach rażenia. Na lekcjach omawiano rodzaje broni jądrowej oraz rodzaje wybuchów, czynniki rażenia, rejon porażenia bronią jądrową. Charakteryzowano rodzaje broni chemicznej, podział bojowych środków trujących, zewnętrzne oznaki użycia

środków trujących, środki binarne oraz rejon skażenia. Uwagę poświęcano też środkom zapalającym, ich rodzajom i przeznaczeniu. Podobnie potraktowano broń biologiczną. W ramach treści programowych ujęto m.in. chorobotwórcze działanie wirusów, bakterii czy toksyn i zewnętrzne oznaki użycia broni biologicznej. W tym samym dziale przewidziano również zagadnienia związane z materiałami promieniotwórczymi i toksycznymi środkami przemysłowymi, odnosząc się do środków promieniotwórczych używanych w przemyśle i medycynie, trujących technicznych środków chemicznych stosowanych w przemyśle, do awarii jako przyczyny zanieczyszczeń środowiska i zagrożenia dla organizmów żywych, a także do ochrony naturalnego środowiska człowieka. Składową trzeciego działu stanowiła ponadto kwestia indywidualnych środków ochrony przed skażeniami, w tym posługiwanie się kompletną i uszkodzoną maską przeciwgazową, jej przeznaczenie czy ogólna budowa, a także posługiwanie się etatowymi i zastępczymi środkami ochrony skóry oraz odzieżą ochronną.

Na II roku nauczania (ponownie 1 godzina tygodniowo) treści kształcenia i wychowania w zakresie przysposobienia obronnego dla szkół ponadpodstawowych ujęto w tych samych działach. W ramach podstaw wychowania obronnego od uczniów oczekiwano wiedzy dotyczącej symboli narodowych i wojskowych, ich genezy, zasad zachowania się w miejscach pamięci narodowej oraz form opieki nad tymi miejscami. Dążono do wykształcenia w młodzieży postawy poszanowania wspomnianych symboli, a obronę ojczyzny przedstawiano jako patriotyczny i ustawowy obowiązek obywateli. Poza podstawowymi zasadami spełniania powszechnego obowiązku obrony kraju omawiano m.in. ogólne zasady pełnienia służby wojskowej i formy jej odbywania. W dziale ogólnobronnym uwzględniono przykładowo dalsze kształtowanie dyscypliny w działaniu zespołowym i przygotowanie do strzelania choćby poprzez kontrolę umiejętności składania się i oddawania strzału, zakończone przeprowadzeniem strzelania z karabinka sportowego (małokalibrowego lub pneumatycznego). Ucząc się orientacji w terenie, młodzież określała strony świata za pomocą busoli, zjawisk przyrody i przedmiotów terenowych. Ustalała także swoje miejsce postoju na planie i mapie turystycznej. Na II roku uwagę poświęcano ponadto środkom łączności przewodowej, zapoznając uczniów z ich przeznaczeniem, budową polowego aparatu telefonicznego i łącznicy polowej, wykonywaniem złączy czy końcówek kabla, podłączaniem linii do aparatu i centrali telefonicznej, a także łączeniem polowych aparatów telefonicznych między sobą i do łącznicy. Wśród zagadnień zawarto nie tylko nawiązanie łączności, ale także prowadzenie rozmowy oraz zwijanie sieci łączności. Dział „obrona cywilna” na II roku nauczania zdominowała tematyka pierwszej pomocy medyczno-sanitarnej. Choć w programie ujęto wątki dotyczące ochrony żywności, wody czy paszy przed skażeniami, najbardziej rozbudowaną część stanowiło przygotowanie sanitarne. Uczniów zaznajamiano bowiem m.in. z materiałami i środkami do udzielania pierwszej pomocy, rodzajami urazów, wyposażeniem apteczki domowej. Wymagano od nich rozróżniania ran, ich

charakteryzowania, wiedzy o zakażeniach przyrannych, zasadach opatrywania ran, w tym choćby umocowywania opatrunków za pomocą chusty trójkątnej, opatrunku osobistego i bandażu. W programie zawarto także zasady udzielania pomocy przy urazach kości i stawów, charakteryzowanie złamań, zwichnięć bądź skręceń, postępowanie przy złamaniach kończyn, kręgosłupa, kości czaszki, żeber czy miednicy. Uwzględniono również rodzaje krwotoków, ich objawy i skutki, postępowanie przy krwotokach wewnętrznych. Nauczając sposobów udzielania pierwszej pomocy w nagłych wypadkach, uwagę poświęcono m.in. oparzeniom cieplnym i chemicznym, odmrożeniom, zatruciom pokarmowym i chemicznym, omdleniom, udarowi cieplnemu i słonecznemu. Katalog nagłych wypadków uzupełniono o tonięcie, napad padaczkowy i wstrząśnienie mózgu, ukąszenie oraz postępowanie z ciałami obcymi w organizmie. Wiele zagadnień dotyczyło zabiegów reanimacyjnych. Pojawiły się wątki śmierci klinicznej i biologicznej, przyczyn oraz objawów bezdechu, metod przywracania drożności dróg oddechowych czy sztucznego oddychania.

Treści kształcenia i wychowania na III roku nauczania (2 godziny tygodniowo) w zakresie podstaw wychowania obronnego objęły udział Wojska Polskiego w misjach pokojowych Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) oraz wkład Wojska Polskiego w rozwój techniczny, gospodarczy i kulturalny kraju. W dziale ogólnobronnym przewidziano m.in. doskonalenie zbiórek i formowanie szyków rozwiniętych. Doskonaleniu podlegać miały także umiejętności strzeleckie, które weryfikowało kolejne strzelanie z karabinka sportowego. Rozwijając zdolności w zakresie terenoznawstwa, uczniowie określali azymut magnetyczny na wskazane dozory i odbywali marsz na krótkich odcinkach. Szkolono ich z orientowania się w terenie za pomocą mapy topograficznej. W dziale dotyczącym obrony cywilnej ujęto zadania i organizację obrony cywilnej w zakładach pracy, miastach i gminach oraz kwestię świadczeń ludności na rzecz obrony cywilnej. Tym razem uwagę skierowano także na zbiorowe środki ochrony ludności, wyodrębniając zagadnienia: przeznaczenie, ogólna budowa, wyposażenie podstawowych typów schronów i ukryć dla ludności; zasady zachowania się ludności w budowlach ochronnych; ogólne zasady rozśrodkowania i ewakuacji ludności z rejonów zagrożonych; zachowanie się ludności podczas ewakuacji. Wśród treści programowych uwzględniono ponadto znajomość zasad i sposobów wykonywania częściowych zabiegów sanitarnych i specjalnych oraz przyrządów do rozpoznawania skażeń i kontroli dozymetrycznej. Odniesiono się również do zagrożeń czasu pokoju, zauważając potrzebę przedstawienia uczniom zasad ochrony i zachowania się ludności w przypadku nagłych i rozległych zagrożeń spowodowanych działaniem sił przyrody czy awariami obiektów technicznych. Pojawił się też wątek postępowania po skażeniach radiologicznych, technicznych środków przemysłowych i w czasie katastrof – w przypadku awarii obiektów hydrotechnicznych lub powodzi. Tematyce przygotowania sanitarnego na III roku nauczania poświęcono mniej miejsca, a uwzględnione zagadnienia dotyczyły przenoszenia rannych i poszkodowanych oraz organizacji opieki nad chorymi

w miejscach doraźnie urządzonych. Wśród zagadnień znalazły się m.in. rola i zadania osoby pielęgnującej, higiena chorego, odżywianie i podawanie leków. Na III roku wprowadzono ponadto czwarty dział – sprawnościowo-obronny, ukierunkowany na zorganizowanie zawodów sprawdzających praktyczne umiejętności uczniów.

W programie przewidziano także tematy fakultatywne. Realizowane w toku trzech lat treści mogły objąć m.in. następujące zagadnienia: wojska lądowe, ceremoniał szkolny, broń geofizyczna i inne nowoczesne środki masowego rażenia, organizacje wyższej użyteczności, piosenka marszowa, sławne Polki i ich zasługi dla obronności kraju, kobiety w obronie cywilnej, marynarka wojenna, obrona powietrzna kraju, przygotowanie do strzelań sportowych, praca na sprzęcie łączności, postępowanie ludności po ogłoszeniu sygnałów alarmowych, zagrożenia czasu pokoju (miasta lub gminy, szkoły), obrona cywilna za granicą.

W ramach przysposobienia obronnego organizowano również letnie obozy pomocników nauczycieli, na których przygotowywano uczniów do wspierania nauczyciela w szkole. Program obozu dzielił się na sześć działów (MEN, 1989):

- 1) podstawy wychowania obronnego – w tym rys historyczny regionu oraz wstępne przygotowanie młodzieży do odbycia służby wojskowej;
- 2) ogólnobronny – odnoszący się do ogólnej wiedzy o wojsku, ćwiczenia dyscypliny (w oparciu o regulamin obozu, ceremoniał obozowy, zależność służbową, zbiórki, marsz i zatrzymywanie), strzelectwa sportowego, terenoznawstwa i łączności;
- 3) obrona cywilna – w tym zagadnienia z zakresu sygnałów powszechnego ostrzegania i alarmowania, przyrządów do rozpoznawania skażeń oraz indywidualnych środków ochrony przed skażeniami, przygotowania sanitarnego;
- 4) sprawnościowo-obronny – dotyczący kultury fizycznej i sportów obronnych, obejmujący elementy lekkoatletyki;
- 5) techniczne środki dydaktyczne – ukierunkowany na zasady działania i eksploatację projektora filmowego, rzutnika czy epidiaskopu;
- 6) kultura i rekreacja – bazujący na kulturze współżycia społecznego na obozie, organizacji zajęć kulturalno-oświatowych, wycieczkach i biwakach.

Treści programowe z zakresu bezpieczeństwa w roku 2021

Treści programowe edukacji dla bezpieczeństwa (Dz.U. 2018 poz. 467) prowadzą się obecnie do kwestii bezpieczeństwa państwa, przygotowania do działań ratowniczych w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń (wypadków masowych i katastrof), podstaw pierwszej pomocy oraz edukacji zdrowotnej. Jak wspomniano wcześniej, dwie ostatnie kategorie uznano za najważniejsze, mając na uwadze ich użyteczność w życiu codziennym.

W kwestii bezpieczeństwa państwa od uczniów oczekuje się m.in. identyfikowania wyzwań dla bezpieczeństwa, kategoryzowania ich i przypisywania im właściwego znaczenia. Znajomość struktury obronności państwa wymaga, aby młodzież знаła zadania parlamentu, prezydenta, rady ministrów w dziedzinie obronności oraz elementy systemu obronnego państwa, a także wymieniała zadania, struktury czy podstawowe uzbrojenie i wyposażenie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Uczniowie powinni nie tylko identyfikować składowe systemu bezpieczeństwa (jego instytucje bądź charakter zachodzących między nimi związków), ale też rozumieć ich istotę. Oczekuje się, że będą zaznajomieni z nazwami i zadaniami służb mundurowych oraz wybranych stowarzyszeń i organizacji. Wymaga się ponadto wiedzy o geopolitycznych, militarnych i gospodarczych aspektach bezpieczeństwa państwa, świadczeniach obywateli na rzecz obronności oraz zadaniach władz państwowych i samorządowych w tym zakresie. Uczniów naucza się rozróżniania zagrożeń czasu pokoju i czasu wojny, a także orientacji w stanach nadzwyczajnych, zasadach zarządzania kryzysowego i zarządzaniach, jakie mogą być wydane w związku z kryzysem. Odrębny wątek stanowi terroryzm. W tym przypadku młodzież omawia skutki użycia środków biologicznych, chemicznych i wybuchowych oraz zasady zachowania się w razie wystąpienia zdarzenia terrorystycznego. Wyjaśnia także znaczenie cyberprzemocy i wie, jak na nią reagować.

Znacznie bardziej rozbudowane są treści programowe dotyczące przygotowania młodzieży do działań ratowniczych w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń. W zakresie ochrony ludności i obrony cywilnej od uczniów oczekuje się znajomości podstaw prawnych regulujących ich funkcjonowanie w Rzeczypospolitej Polskiej, podstawowych zasad międzynarodowego prawa humanitarnego oraz dokumentów ONZ regulujących funkcjonowanie obrony cywilnej na świecie. Wymaga się od nich ponadto wiedzy na temat Państwowej Straży Pożarnej, Państwowego Ratownictwa Medycznego oraz ochotniczych służb i podmiotów ratowniczych. Młodzież powinna opisywać obowiązki pieszego i kierowcy w momencie przejazdu pojazdu z włączonymi sygnałami uprzywilejowania czy identyfikować obiekty opatrzone międzynarodowymi znakami ochrony zabytków. Rozpoznawanie zagrożeń i ich źródeł, znajomość zasad postępowania w przypadku pożaru, wypadku komunikacyjnego, zagrożenia powodzią lub lawiną, katastrofy budowlanej, wycieku gazu z instalacji w budynku mieszkalnym, odnalezienia niewypału bądź niewybuchu, intensywnej śnieżycy – to kolejne zadania stawiane przed uczniami. Równie istotne okazują się zasady postępowania w razie awarii instalacji chemicznej, środka transportu bądź rozszczelnienia zbiorników z substancjami toksycznymi, a także zasady ewakuacji ludności, zwierząt i środków materiałowych. Uczniowie omawiają zasady zaopatrzenia ewakuowanej ludności w wodę i żywność oraz wyznaczają strefę bezpieczeństwa w sytuacji zagrożenia. Charakteryzują też zagrożenia pożarowe w najbliższym środowisku, dobierając do nich odpowiedni rodzaj środka gaśniczego. Potrafią uzasadnić potrzebę przeciwdziałania panice. W podstawie programowej przewidziano także

tematykę promieniowania jądrowego. W tym kontekście dostrzeżono konieczność wyposażenia uczniów w wiedzę na temat znakowania substancji toksycznych, wpływu środków promieniotwórczych na ludzi, zwierzęta, żywność i wodę oraz zastępczych środków ochrony dróg oddechowych i skóry. Uwagę skierowano ponadto na sposoby zabezpieczenia żywności i wody przed skażeniami czy zabiegi specjalne i sanitarne. Od młodzieży wymaga się rozpoznawania rodzajów alarmów i sygnałów alarmowych. Dąży się do tego, aby uczniowie potrafili zainstalować w telefonach komórkowych dostępne w miejscu swojego zamieszkania systemy ostrzegania o lokalnych zagrożeniach.

Wyraźnie uszczegółowione zostały zapisy odnoszące się do opanowania podstaw pierwszej pomocy. Rola układu oddychania, krążenia i nerwowego w funkcjonowaniu organizmu, przykłady zagrożeń w środowisku domowym, ulicznym, wodnym, w przestrzeniach podziemnych, w lasach, rozpoznawanie osoby w stanie zagrożenia życia czy prawidłowe wzywanie pomocy to przykłady uwzględnionych w podstawie programowej zagadnień. Od uczniów wymaga się znajomości przykładu aplikacji na telefon komórkowy wspierającej udzielanie pierwszej pomocy. Oczekuje się wiedzy na temat wyposażenia apteczki pierwszej pomocy, postępowania z osobą nieprzytomną oraz podstawowych czynności resuscytacji krążeniowo-oddechowej. W katalogu sytuacji, w których uczniowie potrafią udzielić pierwszej pomocy, wyszczególniono m.in. zadławienia, urazy kończyn, oparzenia, wstrząsy, podtopienia i zatrucia.

W podstawie programowej przewidziano także potrzebę kształtowania zachowań prozdrowotnych, kierując uwagę na choroby cywilizacyjne, zdrowie psychiczne, aktywność fizyczną, kwestię odżywiania i uzależnienia. W ramach powyższych kategorii uczniów naucza się m.in. czynników ryzyka chorób cywilizacyjnych, pomiaru ciśnienia tętniczego, tendencji związanych z otyłością, zależności między zdrowiem fizycznym, psychicznym, emocjonalnym a społecznym. Młodzież wyjaśnia wpływ stresu na zdrowie i ustala plan działania na rzecz własnego zdrowia. Zna sposoby radzenia sobie z emocjami i lokalne placówki udzielające wsparcia w przypadku problemów zdrowia psychicznego. Potrafi zademonstrować umiejętności komunikacji interpersonalnej istotne dla zachowania zdrowia, takie jak odmowa, asertywność, negocjowanie. W zakresie aktywności fizycznej uczniowie nabywają wiedzę o zachowaniach sprzyjających i zagrażających zdrowiu oraz ich konsekwencjach, tendencjach związanych z brakiem aktywności fizycznej. Treści dotyczące aktywności fizycznej przeplatają się z kwestią odżywiania. Oczekuje się przykładowo, że uczniowie będą potrafili wyjaśniać związki między ową aktywnością, zwyczajami żywieniowymi i dobrostanem emocjonalnym. Dąży się do tego, aby rozumieli znaczenie aktywności fizycznej i racjonalnego żywienia dla zdrowia i rozwoju, w tym ochrony przed chorobami przewlekłymi. Powinni dokonywać także oceny intensywności wysiłku fizycznego i analizy wartości odżywczej produktów żywnościowych. Odnosząc się do kategorii uzależnień, wymaga się od nich umiejętności analizowania objawów różnych rodzajów uzależnień behawioralnych,

w tym uzależnienia od komputera, internetu czy hazardu. Oczekuje się znajomości wiarygodnych źródeł informacji o tendencjach i skutkach spożycia alkoholu, palenia tytoniu, brania dopalaczy i narkotyków przez młodzież w Polsce oraz wiedzy o tym, jak tego unikać. Uczniów zaznajamia się ponadto z zasadami odpowiedniego stosowania leków czy suplementów diety, możliwością tworzenia korzystnych dla zdrowia warunków środowiskowych i społecznych (jak np. ochrona środowiska przyrodniczego, wsparcie społeczne, komunikacja interpersonalna, współpraca na rzecz zdrowia) oraz wpływem substancji psychoaktywnych na sprawność kierowcy.

Analiza warunków i sposobu realizacji treści programowych z zakresu bezpieczeństwa

Jak już wspomniano, w 1989 r. starano się odejść od zbędnej wiedzy faktograficznej na rzecz utrwalania podstawowych treści kształcenia. Dobór treści w programie przysposobienia obronnego stanowił próbę odejścia od tradycyjnych koncepcji i ukierunkowania nauczania na sytuacje i zjawiska, z którymi młodzież mogłaby zetknąć się w otaczającym ją świecie. Program skupiał w swych treściach wiedzę z różnych przedmiotów szkolnych, przygotowując uczniów do wykonywania podstawowych zadań obrony cywilnej. Realizacja kolejnych zagadnień miała kształtować w nich pożądane cechy: miłość do kraju, przywiązanie do dorobku kulturalnego i materialnego narodu czy gotowość do ponoszenia ofiar w obronie ojczyzny (Urych, 2019b, s. 50-57).

Materiał nauczania obejmował tematy obligatoryjne oraz fakultatywne (uzupełniające profil podstawowy). Oczekiwano, że treści programowe będą zróżnicowane – w przypadku dziewcząt miały służyć przygotowaniu do samopomocy i pomocy wzajemnej, zaś w przypadku chłopców do odbycia służby wojskowej. Sugerowano zatem podział klasy na grupy jednorodne pod względem płci, choć dopuszczano brak podziału klasy przy znacznej przewadze liczebnej chłopców lub dziewcząt. W ujęciu generalnym przedmiot miał za zadanie wyposażyć uczniów w umiejętności niezbędne do obrony wspólnego dobra narodowego i traktowany był jako element zbiorowego systemu przygotowania ludności do obrony cywilnej. Jak wyjaśniano: „Powszechny charakter zagrożenia życia ludzkiego, nie tylko w okresie wojny, lecz również w warunkach pokoju sprawia, że przygotowanie obronne stało się naturalnym składnikiem edukacji całego społeczeństwa” (MEN, 1989). Kryterium w doborze treści fakultatywnych stanowiła nie tylko płeć, ale także zainteresowania młodzieży i możliwości realizacyjne szkoły.

Próba odejścia od zbędnej wiedzy faktograficznej pociągała za sobą konsekwencje dla metodyki nauczania. Zakładano, że nauczaniu przysposobienia obronnego powinno towarzyszyć stosowanie różnorodnych metod i form nauczania, zwłaszcza tych, które zaktywizują uczniów, pozwolą kształtować ich świadomy stosunek do

nauki, rozwijać zdolności poznawcze oraz wdrażać do samodzielnego, logicznego oraz krytycznego myślenia. Sugerowano, aby w doborze metod nauczania kierować się m.in. celem kształcenia i wychowania, charakterem tematu, umiejętnościami przewidzianymi do opanowania, czasem i proporcją poszczególnych elementów w jednostce lekcyjnej, dostępną infrastrukturą dydaktyczną. Metody nauczania miały zapewniać osiągnięcie założonych celów przy zachowaniu największej aktywności uczniów i możliwie najlepszym opanowaniu przez nich materiału nauczania. Ograniczenie zajęć o charakterze teoretycznym do minimum generowało potrzebę uzupełniania wykładów o wyświetlanie filmów, dyskusję, pokazy autentycznego sprzętu, makiet, tablic, wykresów i zdjęć. Zalecano także odtwarzanie nagrań magnetowidowych i magnetofonowych oraz płyt gramofonowych. Za pożyteczną formę oddziaływania na młodzież uznawano pogadanki i zapraszanie na zajęcia zasłużonych obywateli, mając na myśli m.in. oficerów czy członków Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Z kolei na letnich obozach pomocników nauczycieli przysposobienia obronnego starano się stwarzać warunki do częstego występowania młodzieży w roli instruktora i organizatora zajęć. Nabywaniu kolejnych sprawności obronnych i sportowych miało towarzyszyć zdobywanie odznak i uprawnień.

Kładąc szczególnie nacisk na praktykę, podczas ćwiczeń niejednokrotnie stosowano metodę inscenizacyjną i sytuacyjną. Ćwiczenia starano się ponadto odbywać w terenie, na boisku szkolnym, sali gimnastycznej czy obiektach ochronnych. Prowadził je bezpośrednio nauczyciel, korzystając czasem ze wsparcia pomocników przeszkolonych na obozie przysposobienia obronnego bądź w godzinach pozalekcyjnych. Specyfika przedmiotu stwarzała też konieczność szczególnie wnikliwego przestrzegania zasad bezpieczeństwa i higieny pracy. Należy dodać, że realizację zajęć praktycznych ze sprzętem zalecano odbywać z dwugodzinnych jednostkach lekcyjnych i uwzględniać je w planie dydaktycznym szkoły, łącząc przemiennie przysposobienie obronne z innym przedmiotem (co drugi tydzień). Sugerowano też łączenie zawodów sprawnościowo-obronnych ze strzelaniem sportowym lub kulturą fizyczną, aby zyskać możliwość prowadzenia całodziennych zajęć, zakończonych uroczystym wręczeniem dyplomów, odznak czy nagród.

Dostrzegano także potrzebę intensyfikowania współpracy z lokalnym środowiskiem wychowawczym – samorządem mieszkańców, instytucjami czy organizacjami (Dz.Urz.MEN.1989.2.12). Efektywne współdziałanie mogło odzwierciedlać się w organizowanych wycieczkach – uczniów zabierano do muzeów wojskowych, miejsc bitew i walk partyzanckich, schronów i ukryć, izb pamięci narodowej. Młodzież uczestniczyła także w wystawach wojskowych i obrony cywilnej oraz dniach otwartych szkół i jednostek wojskowych, a także obserwowała ćwiczenia wojskowe i zbieżne z tematyką realizowanego materiału nauczania. Akcentowana była również potrzeba zachowania różnorodności w formach pracy pozalekcyjnej. Uczniów zachęcano do oglądania filmów, słuchania audycji radiowych oraz czytania

publikacji o tematyce obronnej. Inspirowano ich też do działalności w organizacjach społeczno-obronnych, a zainteresowanych służbą wojskową wprost motywowano do udziału w szkoleniu specjalistycznym organizowanym przez Ligę Obrony Kraju, Aeroklub PRL i Polski Związek Krótkofalowców.

Obecnie w realizacji treści programowych z zakresu bezpieczeństwa nieco więcej uwagi poświęca się nauczycielowi, dla którego dynamika zmian w obszarze bezpieczeństwa powinna stanowić bodziec do ciągłego uzupełniania swojej wiedzy i monitorowania przeobrażeń. Przekazywanie młodzieży aktualnych i rzetelnych wiadomości wymaga stałej kontroli materiałów źródłowych. Uwagę kieruje się także w stronę zaplecza umożliwiającego przechowywanie podstawowych materiałów czy przyborów nauczyciela i niezbędnego do prowadzenia zajęć sprzętu audiowizualnego i prezentacyjnego, jak również dostępu do internetu. Realizacja przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa wymaga od szkoły dysponowania pracownią ze wskazanymi elementami bazowymi (Urych, 2019a, s. 22-27).

W zakresie nabywania przez uczniów umiejętności udzielania pierwszej pomocy postulowana jest realizacja zajęć w blokach po dwie godziny lekcyjne. Dążąc do zapewnienia efektywnej nauki, wskazuje się zasadność podziału klasy na grupy o liczebności nie większej niż 15 uczniów – zwłaszcza podczas ćwiczeń z resuscytacji krążeniowo-oddechowej. Przeprowadzając ćwiczenia na manekinach szkoleniowych, należy zapewniać uniwersalne warunki i środki higieny i dezynfekcji, jak choćby wymiana worków oddechowych w manekinach, używanie środka odkażającego. Uczniowie nie mogą natomiast wykonywać ćwiczeń, które mogłyby spowodować przeciążenie kręgosłupa, toteż niedozwolone są próby dźwigania uszkodzonych w ramach symulowanej ewakuacji.

Wskazuje się, że szkolne lekcje edukacji dla bezpieczeństwa powinny być uzupełniane innymi formami zajęć, wśród których wymienić można zajęcia plenerowe, wycieczki, zwiedzanie wystaw tematycznych, a nawet tworzenie wystaw prac własnych. Konieczne jest nawiązywanie współpracy z innymi podmiotami – z lokalnymi jednostkami Policji, Państwową Strażą Pożarną, ośrodkami szkolenia, jednostkami wojskowymi i organizacjami (np. Ochotniczą Strażą Pożarną, Polskim Czerwonym Krzyżem, Ligą Obrony Kraju). Podmioty te mogą wesprzeć merytorycznie prowadzone zajęcia, ale też udostępniać specjalistyczny sprzęt czy pomoce dydaktyczne. Za atrakcyjne uznaje się wizyty w instytucjach państwowych, w Centrum Zarządzania Kryzysowego, Straży Pożarnej czy stacjach Pogotowia Ratunkowego. Organizowane są ponadto specjalistyczne obozy szkoleniowo-wypoczynkowe realizowane podczas ferii letnich bądź przybierające formę krótszych, kilkudniowych kursów, a także spotkania z pracownikami kluczowych instytucji bezpieczeństwa – Policji, Państwowej Straży Pożarnej i Sił Zbrojnych RP oraz pracownikami straży miejskiej, pogotowia, kombatantami, ekologami, psychologami.

Zakończenie

W tekście wskazano przeobrażenia w realizacji treści z zakresu bezpieczeństwa w szkołach ponadpodstawowych, dokonując analizy treści programowych obowiązujących w roku 1989 i 2021. Choć na przestrzeni lat edukacja obronna stopniowo ustępuje miejsca edukacji na rzecz wielowymiarowo rozumianego bezpieczeństwa, programy przysposobienia obronnego w szerokim zakresie obejmowały także problematykę zagrożeń czasu pokoju. Wiele miejsca poświęcano ponadto tematyce pierwszej pomocy medyczno-sanitarnej. Obecnie kwestię opanowania podstaw pierwszej pomocy uznaje się za cele edukacji dla bezpieczeństwa. Treści programowe oscylują wokół podobnych zagadnień, choć perspektywa poznawcza jest wyraźnie poszerzona o kolejne wątki, jak choćby uzależnienia behawioralne. W dalszym ciągu postuluje się odejście od wiedzy faktograficznej na rzecz praktyki, kładąc nacisk na aktywizujące uczniów metody nauczania. Analogiczne okazuje się także podejście do współdziałania z lokalnym środowiskiem w zakresie realizacji zajęć. Obecnie znacznie więcej uwagi poświęca się natomiast potrzebie rozwijania potencjału nauczyciela, od którego oczekuje się stałego uzupełniania swojej wiedzy i monitorowania zmian w środowisku bezpieczeństwa. Należy zatem zauważyć, że uwypuklone już w 1989 roku sugestie dotyczące projektowania procesu edukacji na rzecz bezpieczeństwa pojawiają się także współcześnie. Mimo upływu lat, wciąż wydają się one aktualne i potrzebne.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Edukacja dla bezpieczeństwa sposobem na wzmacnianie bezpieczeństwa państwa, <https://www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/5664,Edukacja-dla-bezpieczenstwa-sposobem-na-wzmacnianie-bezpieczenstwa-panstwa.html> [dostęp: 30.11.2021 r.].
- [2] Kurzejewski, M., 2021. Zostań Żołnierzem RP – kampania, która zwiększyła liczebność Wojska Polskiego. „Biuletyn Akademickiego Centrum Komunikacji Strategicznej”, nr 2, s. 10.
- [3] Ministerstwo Edukacji Narodowej: Instytut Programów Szkolnych. (1989). Program szkół ponadpodstawowych: Przeposobienie obronne. Liceum ogólnokształcące, liceum zawodowe i technikum, zasadnicza szkoła zawodowa. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- [4] Ministerstwo Edukacji Narodowej: Instytut Programów Szkolnych. 1988. Zmiany w programach nauczania szkół ponadpodstawowych. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- [5] Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego i pięcioletniego technikum – załącznik nr 1 do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz.U. 2018 poz. 467).
- [6] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz.U. 2018 poz. 467).
- [7] Urych, I., 2019a. On Security Education in Poland. The Essence and Content of the Subject of Education. “Scientific and Technical Journal Safety and Defense”, Vol 5 No 2, s. 22-27.

- [8] Urych, I., 2019b. Potencjał obronny klas wojskowych. Teoretyczno-empiryczne aspekty kształcenia obronnego. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Akademii Sztuki Wojennej, s. 50-57.
- [9] Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku *Prawo oświatowe*, Dz.U. z 2021 r., poz. 1082.
- [10] Wytyczne w sprawie organizacji kształcenia i wychowania w roku szkolnym 1989/90 – załącznik do Zarządzenia nr 18 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 marca 1989 r. w sprawie organizacji kształcenia i wychowania w roku szkolnym 1989/90 (Dz.Urz.MEN.1989.2.12).
- [11] Zadorożna, M., 2018. Ewolucja teleologicznego wymiaru edukacji dla bezpieczeństwa. [w:] I. Urych, red. *Edukacja dla bezpieczeństwa. Współczesne kategorie*. Warszawa, Akademia Sztuki Wojennej. s. 94.
- [12] Zarządzenie nr 20 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 29 czerwca 1990 r. w sprawie likwidacji Instytutu Programów Szkolnych (Dz.Urz.MEN.1990.5.30).

